

УДК 37.03

Тетяна ПОТАПЧУК,

доктор педагогічних наук, професор,

координатор із виховної роботи

«Музично-педагогічної освіти» Інституту мистецтв

Рівненського державного гуманітарного університету

СТАНОВЛЕННЯ ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена значимості хорового співу. Представлено історичний аналіз розвитку хорового мистецтва. Зазначається, що хоровий спів – це мистецтво колективного виконання вокальної музики. Він буває одноголосий і багатоголосий, із музичним супроводом або без нього – а капела. Це найбільш масовий вид музичного мистецтва. Професійне хорове мистецтво відоме з часів Стародавньої Греції. Воно здавна вважається невід'ємною частиною відправлення релігійних культів. Перші співочі школи засновані в Римі (V ст.). Розвиткові хорового мистецтва сприяло багатоголосся (XI ст.). Завдяки творчості композиторів XV-XVI ст. Палестріни, К. Жанекена, О. Лассо розвинувся спів а капела. Піднесення хорового мистецтва пов'язане з появою кантати й ораторії, а згодом – опери. Наприкінці XVIII-XIX ст. в Західній Європі виникли аматорські хорові об'єднання, в кін. XIX-XX ст. – аматорські й професійні хори (Боргезький хор у Швеції, Центральний японський хор у Токио, американський хор під керівництвом Г. Шоу), дитячі хори („Добра смяна” в Болгарії, „Томанер хор” у Німеччині) та ін. У Київській Русі центрами хорового мистецтва були монастирі та князівські двори.

Ключові слова: хоровий спів, хорове мистецтво, духовна музика.

Стаття посвячена значимості хорового пения. Представлен исторический анализ развития хорового искусства. Отмечается, что хоровое пение – это искусство коллективного исполнения вокальной музыки. Оно бывает одноголосым и многоголосым, с музыкальным сопровождением или без него – а капелла. Это наиболее массовый вид музыкального искусства. Профессиональное хоровое искусство известно со времен Древней Греции. Оно издавна было неотъемлемой частью отправления религиозных культов. Первые певческие школы основаны в Риме (V век). Развитию хорового искусства способствовало многоголосие (XI век). Благодаря творчеству композиторов XV-XVI вв. Палестрины, К. Жанекена, А. Лассо развилось пение а капелла. Подъем хорового искусства связан с появлением кантаты и оратории, а позже – оперы. В конце XVIII-XIX вв. в Западной Европе возникли любительские хоровые объединения, в кон. XIX-XX вв. – любительские и профессиональные хоры (Боргезский хор в Швеции,

Центральный японский хор в Токио, американский хор под руководством Г. Шоу), детские хоры („Добра смяна” в Болгарии, „Томанер хор” в Германии) и др. В Киевской Руси центрами хорового искусства были монастыри и княжеские дворы.

Ключевые слова: хоровое пение, хоровое искусство, духовная музыка.

The Article is devoted to the significance of choral singing. Historical analysis of the development of choral art. It is noted that choral singing is a collective art performance of vocal music. Choral singing is one voice and polyphonic music. or without - a Capella. This is the most popular type of music. Professional choral art is known since the times of Ancient Greece. It has long been an integral part of worship. The first school of singing based in Rome (5th century). Development of choral art contributed polyphony (11th century). Thanks to the works of composers of the 15-16 century. Palestrini, C. Janequin, A Lasso. developed singing a Capella. The rise of choral art due to the emergence of the cantata and the oratorio, and later an Opera. At the end of the 18-19 centuries there was an Amateur choral associations in Western Europe in the late. 19th - 20th centuries by Amateur and professional choirs (choir Bogazici in Sweden, Central Japan in Tokyo choir; American choir under the direction of the Show), children's choirs («Good smyana» in Bulgaria, «Thomaner choir» in Germany) and others In Kiev Russia centers of choral art were the monasteries and princely courts.

Key words: choral singing, the choral art music, sacred music.

Актуальність. Однією з основних форм музичної культури українського народу, життєвість якої доведена всім історичним рухом розвитку суспільства, є хоровий спів. Найбільша його цінність вбачається в доступності та в притаманній йому природності колективної творчості мас. Саме хоровий спів, в якому поєднується слово і музичний звук, значною мірою сприяє ідейно-естетичному вихованню співаків, задоволенню їхньої потреби у створенні нових духовних цінностей. Постійно зростають, розширюються та набувають більш важливого характеру соціальні функції хорового співу – виховна, пізнавальна, художньо-естетична, комунікативна та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми наукового осмислення становлення та розвитку музичного мистецтва зверталися багато науковців, дослідників-фольклористів, музикознавців. Здобули визнання праці Л. Архимович, Н. Герасимової-Персидської, М. Грінченко, М. Гордійчука, А. Іваницького, Л. Корній, Л. Пархоменко, О. Шреєр-Ткаченко, Т. Шеффер та ін. Помітне місце в українському мистецтвознавстві посіли музично-теоретичні дослідження Н. Горюхіної, І. Ляшенка, А. Мухи, Б. Фільца, а також праці українських музикознавців С. Людкевича, М. Степенка, М. Юрченка.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати становлення хорового мистецтва в Україні; дослідити й узагальнити зібраний матеріал, показавши хорове мистецтво українського народу, що складалося і збагачувалося впродовж століть.

Виклад основного матеріалу. Ми гордимось тим, що народилися і живемо на такій чудовій, багатій і мальовничій землі, як наша славна Україна. Українському народові поталанило на співучих людей, милозвучність народної пісні – найдохідливішого, найулюбленішого і найбільш дієвого виду музичної творчості. Співучість навіть стала рисою національного характеру нашого народу.

Пісня – це душа людини, її незмінна супутниця. У ній поєднуються два наймогутніші чинники впливу на людську свідомість і почуття – слово і мелодія. Споконвіків в Україні співали – в горі і в радості, на сімейних і народних святах, у церкві й школі. Пісні супроводжували людину впродовж усього її життя, допомагаючи у праці й прикрашаючи побут, вчили шанувати Бога і батьків, любити Україну і свій народ, рідну мову і землю. З цього приводу великий Гоголь писав: “Пісня – це крила людини. Покажіть мені народ, в якого б більше було пісень”.

Протягом багатьох століть унаслідок тривалого відбору найвиразніших і життєво цінних інтонацій, поспівок, зворотів склалася пісенна творчість нашого народу – своєрідний музично-поетичний літопис. Кожен народ вносив у пісню свої національні риси, відображаючи таким чином характер, побут і традиції. А виконавець вкладав у неї щось своє, нове.

Серед різноманітних українських музично-виконавських жанрів особливе місце відводиться хоровому співу, адже участь у хоровому процесі, осягнення органічних зв'язків музики і поезії є видом співтворчості – особливим з боку виняткової дієвості, впливу на естетичні погляди, моральні орієнтири, духовний світ учасників хору. Вітчизняний хоровий спів бере свій початок у XI ст. із монастирських та церковних шкіл, що були на той час провідниками музичної культури і музичних знань. Навчання співу, як правило, починалося з семилітнього віку. Крім того, співи входили в число основних предметів.

В XI столітті з'являються духовні твори для дитячого хору, зароджуються приватні школи, де діти навчалися індивідуально та в яких спів був одним з обов'язкових предметів.

У 1274 році Собор (вищий церковний орган) прийняв рішення доручити викладання церковного співу “спеціально навченим людям”, а також

збільшити кількість співацьких шкіл. У літературі вказується на високий музичний рівень навчання в таких школах. Крім того зазначається, що навчали церковному співу обмежену кількість дітей – найбільш талановитих.

У середині XIII ст. монголо-татарська навала стала на перешкоді розвитку вітчизняного мистецтва та освіти. Загибло багато вчителів, була знищена музична і навчальна література. Зовнішня агресія насаджувала чужу культуру, зовсім іншу методику самого навчання. Найбільш важким було становище у співацькому мистецтві.

Із середини XV ст. у культурно-освітньому житті українців поширюються гуманістичні тенденції. У цей час послаблюються зв'язки України з Візантією, а суспільне життя поступово стабілізується. Соціально-економічний прогрес кінця XV ст., зумовлений вступом феодалізму у фазу розквіту простого товарного виробництва, економічна незалежність значної кількості міст сприяють піднесенню ролі культури та освіти.

Середньовічна культура вже не могла задовольнити нових потреб української громадськості. Потрібні були люди, що були здатні мислити по-новому. Вищих навчальних закладів ще не було, функціонували лише початкові школи при церквах. Як наслідок – значна кількість українських юнаків після їх закінчення продовжували навчання в університетах Кракова, Праги, Лейпцига, Риму, Парижа, Болоньї. Українська молодь здобувала за кордоном прекрасну освіту, складовою якої була й музика, ознайомлювалася з ренесансною культурою. Серед них з'явилися видатні особистості – діячі кінця XV - першої половини XVI ст., до яких належали Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський. Вони були хорошими знавцями античної спадщини, яку всіляко популяризували, а розум, знання та освіту вважали головними рушійними силами суспільного прогресу, виявляючи значну зацікавленість історією не лише своєї Батьківщини, а й інших народів. Так, С. Оріховський вважав історію засобом пробудження гордості народу за своє минуле, засобом розвитку патріотичних почуттів і любові до Вітчизни. Варто зазначити, що такі погляди сформувалися не лише під впливом західноєвропейських тенденцій того часу, їхнє коріння значно глибше.

Українська педагогічна думка ще з часів Київської Русі була щедро збагачена гуманістичним вихованням і навчанням. Усна народна творчість цього періоду підносила ідеал людини, яка прагнула до знань, цінувала розум більше, ніж багатство. Як зазначають дослідники, українським народом були вироблені основи морального, розумового, трудового, фізичного та естетичного виховання. Офіційна ж педагогіка, на відміну від народної, вимагала суворості у виконанні будь-якої справи, підкорення авторитету, придушення ініціативи тощо. Не стала винятком і музична освіта.

Із прийняттям християнства починає розвиватися церковна музика, що базується на візантійських зразках. Разом із грецьким духовенством у Київській Русі з'явилися і грецькі професійні музиканти – демесники. Вони організовували

справу і були першими вчителями музики та регентами церковних хорів. Пізніше, з появою власне українського духовенства, постає самобутня українська церковна музика. З'являються нові розспіви (великий знаменний, демесний, багатоголосий рядковий спів), виникають школи співу. Навіть за жорсткої нормованості церковного мистецтва до нього проникають елементи народних пісенних традицій.

Перший період багатоголосого хорового церковного співу (друга половина XVI ст. - друга половина XVIII ст.) – українське бароко (так званий партесний спів) – характеризується появою нових стильових тенденцій, які заклали підвалини для більшої творчої свободи й активізували особистісні засади музичного мистецтва. Навчання велося за принципом «усно і напам'ять». Партесний спів був ніби перехідним етапом від церковного аскетизму до вираження людських емоцій. Гуманізація церковної музики і пов'язане з цим запровадження партесного співу, обов'язкового у православній церкві, є історично виправданими. Це було зумовлено прагненням протистояти впливу поляків і католиків на українців. Пишному католицькому богослужінню, що супроводжувалося грою на органі та інших музичних інструментах, потрібно було протиставити щось рівнозначне за силою емоційного впливу і водночас доступне для широких народних мас. Партесне багатоголосе сприяло розвиткові теоретичних засад музичного навчання, певній систематизації його методів, професіоналізації музичного мистецтва.

Кінець XVI - початок XVII ст. – період могутнього національно-визвольного руху в Україні проти польсько-шляхетської експансії. Роль захисників українських національних інтересів беруть на себе братства. У цих навчальних закладах ідеї гуманізації освіти і виховання набули помітного розвитку. Так, в Уставі Львівської братської школи 1586 р. „Порядок шкільний” записано, що „школа повинна покласти початок зміни злоби на добрі наміри”. Приходити в школу мають усі: як багаті, так і бідні. Учителю мусить вчити і любити всіх дітей однаково. Результатом виховання є «вченість і людяність» школяра [2, с. 83].

Братства, захищаючи національну культуру, протиставили католицькому богослужінню новий багатоголосий хоровий спів із багатою гармонізацією, імпровізацією і значною різноманітністю форм. Цей спів почав швидко впроваджуватися в південно-західних братських школах, у церквах, а пізніше поширився по всій Україні. Музика незмінно фігурувала в статутах братських шкіл поряд з іншими основними науками. Співові приділяли увагу з перших років навчання.

Культурно-освітня діяльність братств позитивно позначилася на розвитку різних галузей мистецтва, у тому числі й музичного. Ще відчутнішим стає вплив середньовічних греко-слов'янських традицій, але, поряд із цим, зароджуються і гуманістично-ренесансні тенденції. Цей період М. Грушевський назвав „першим українським відродженням” [3, с. 65].

У середині XVI ст. одним із найвідоміших наукових та культурних центрів став Острог. Тут

було відкрито школу, „...яка за своїм устроєм та науковим рівнем була першим навчальним закладом на Русі” [4, с. 767]. До нашого часу дійшло дуже мало документальних джерел, які б засвідчували зміст музичної освіти в Острозькій академії. Проте відомо, що в другій половині XVI ст. - на початку XVII ст. спів і музика займали в академії важливе місце. Цей предмет був на рівні з іншими дисциплінами. Більшість вихованців оволодівали добрими навичками церковного співу, отримували елементарні знання з теорії музики, вчилися грати на музичних інструментах, а найбільш здібні опановували творчу роботу – композиторську техніку.

Поступово налагоджувалася система музичної освіти з використанням нових європейських посібників. Все це зумовило зародження нової музичної естетики та нових музичних ідеалів.

Торкнулися новації й українського суспільства, яке активно засвоювало нові музичні віяння. У XVI столітті розвиткові мистецтва співу сприяли спеціальні училища при церквах. Поступово почали з'являтися професійні хори, до яких вводилися хлопчики. Дитячі голоси стали особливо потрібні з переходом від давньоруського одноголосного співу до триголосних, а пізніше – і складних багатоголосних творів.

У XVII столітті з'являються приватні хори. У навчанні дітей цінувався спів світлий, ніжний та дзвінкий. У цей період розвиткові музичної освіти в Україні сприяли братські школи (Львів, Острог, Перемишль, Луцьк, Київ та ін.). Вони відіграли значну роль у пропаганді та розвиткові дитячого хорового виконавства, готували кадри не лише письменних, а й освічених людей. Із них вийшли такі відомі діячі української культури, як композитор М. Березовський, філософ і педагог Г. Сковорода та ін.

Викладати спів у братських школах доручали спеціальному вчителю, який відповідав за організацію, підготовку та керування хором. Добрі голоси та й взагалі хори перебували під особливою опікою братств. Деякі братські школи згодом розширили свої програми і поступово перетворилися на середні школи, які ще називали колегіумами. Найвідомішими були Острозький та Київський колегіуми.

У першій половині XVII ст. у першому навчальному посібнику „Азбуковник” (правила до читання „Псалтиря”) були сформульовані основи співацького навчання, хоча йшлося там про грамоту. Саме навчання грамоти сприяло вихованню необхідних співацьких навичок, адже розспівність при читанні була обов'язковою. Вона виховувалася з дитячих років і стала національною особливістю мови. У посібнику, зокрема, зауважувалося про дзвінке, високе звучання дитячого голосу, про середній за силою, рівний і плавний звук тощо.

Із середини XVII ст. в Україні почали застосовуватися спеціальні полкові школи, де важливе значення надавалося заняттям із хорового співу. Так, у Запорізькій Січі функціонувала спеціальна школа півчих, де вчили дітей козаків.

Із кінця XVII ст. хоровий спів поширювався в

українських навчальних закладах загального типу, проте він не відзначався спеціальною мистецькою спрямованістю. Навчання здійснювалося на фоні протиставлення національних мистецьких традицій іноземним впливам і насадженню культури римо-католицької церкви. Як наслідок – відкриття шкіл, діяльність яких ґрунтувалася на вітчизняних культурних традиціях, мало велике значення для поширення в Україні музично-просвітницької та хорової діяльності.

Із початку XVIII ст. тривав розвиток музичної культури. Створювалися особливі хори, куди набиралися хлопчики та юнаки, що мали добрі голоси. Так, у 1740 р. у Глухові Чернігівської губернії було засновано спеціальну дитячу співацьку школу, до якої відбиралися талановиті голосисті хлопчики з усієї України. Кращі з них згодом направлялися до Придворної хорової капели.

У кінці XIX - на початку XX ст. у літературі критикувалися методи хорового навчання в школах та репертуар хорів. Незадоволення викликало експлуататорське ставлення до дитячих голосів, зокрема до спільного співу дітей і дорослих. У церковних хорах репетиції і служби були надто довгими, що викликало швидку стомлюваність дітей. Щодо змісту музично-хорового виховання учнів, то насамперед впадає в око відсутність будь-якої системи і чітких методів навчання, строкатість у доборі репертуару. Здебільшого спів у школі вели церковні регенти та особи духовного сану, а отже, й репертуар був, головним чином, релігійного характеру. Лише передові педагоги, а їх було надзвичайно мало, намагалися виховувати своїх учнів на кращих зразках класичної і народної музики. Фактичний матеріал про історію і розвиток хорового виховання свідчить, що впродовж XVII-XVIII ст. воно стабілізувалося і мало дедалі більш системний характер, а на початку XIX ст. стало дуже поширеним явищем в Україні. У цей же період з'являється методична література, перекладена насамперед із французької та італійської мов, а також посібники.

У другій половині XVII - на початку XVIII ст. зростає потреба в музичних кадрах. Варто зазначити, що довгий час основними осередками підготовки музичних кадрів залишалися колегіуми,

зокрема Київська академія, що виникла в 1632 р., об'єднавши Подільську і Лаврську школи. Музика в цьому навчальному закладі входила до складу основних наук і впродовж певного часу іспити з музики були обов'язковими для випускників старших класів. Викладання музики доручалося досвідченим регентам хорів та музикантам. Підготовка в цих школах грамотних і музично освічених регентів, учителів співу і навіть композиторів відіграла велику історичну роль у розвитку музичного професіоналізму в Україні та в справі захисту рідної культури від колонізації.

Висновки. Таким чином, хорове мистецтво має унікальні можливості не тільки в розкритті духовності індивіда, всього багатства його почуттів та роздумів, радощів і страждань, а й у закріпленні досвіду всебічної життєдіяльності особистості як суб'єкта суспільно-історичної практики і культури. Сутність хорового мистецтва найбільш дієво виявляється в олюдненні світу, створенні повного й узагальненого образу людських взаємин, утвердженні принципу єдності істини, добра та краси. Хорове мистецтво долучає індивіда до інтелектуальних вершин людського духу, сприяє моральному й естетичному вдосконаленню особистості.

Хорове мистецтво в Україні завжди було і залишається невід'ємною частиною вітчизняної культури людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів ВНЗ / А. М. Алексюк. – Київ : Либідь, 1998. – 236 с.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
3. Грушевський М. С. Духовна Україна : збірник творів / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – 345 с.
4. Лукьянович П. К. К вопросу об Острожской школе / П. К. Лукьянович // Волынские епархиальные ведомости. – 1881. – № 1. – С. 2–4.

Дата надходження до редакції: 29.09.2015 р.